

Godina 1903. u Hrvatskoj u hrvatskim udžbenicima

Franko MIROŠEVIĆ
Zagreb, Republika Hrvatska

Autor se u članku osvrće na obradu i interpretaciju događaja 1903. god. u Hrvatskoj u hrvatskim udžbenicima osnovnih i srednjih škola od 1945. do danas. Na temelju provedene raščlambe daje ocjenu opisa tih događaja i ukazuje koliko su konstatacije u njima u skladu sa znanstvenim spoznajama.

Ključne riječ: demonstracije, seljački nemiri, mađarizacija, Khuen Héderváry, udžbenici, škola, nastavni planovi

Udžbenici za osnovne škole u Hrvatskoj do 1990.

U počecima odgojno-obrazovnog rada nakon 1945. nije bilo udžbenika u kojima se obrađivala hrvatska povijest 19. i 20. stoljeća.

Prvi udžbenik u kojem se tematizirao navedeno razdoblje bio je onaj Tome Čubelića, tiskan 1954. pod naslovom *Povijest za VIII. razred osnovne škole, dio 1.*¹ U njemu se u nastavnoj temi "Vladavina bana Khuena Hedervaryja (1883.-1903.)" opisuju događaji 1903. godine u Hrvatskoj. Autor ih je prikazao u jednom odjeljku pod naslovom "Nemiri 1903. godine. Pad bana Khuena". Treba napomenuti da nastavni plan i program iz povijesti to nije propisivao.² Događanja 1903. godine u Hrvatskoj autor objašnjava Khuenovom politikom i snaženjem jugoslavenske misli te neuspjehom banovih nastojanja da politički razdvoji Hrvate i Srbe u Hrvatskoj. Početak događaja 1903. godine autor povezuje s postavljanjem natpisa na mađarskom jeziku na zgradi uprave željeznica u Zagrebu i isticanjem mađarske zastave na željezničkim stanicama. Slijedi opis događaja u Zaprešiću i širenje demonstracija na kojima se tražilo odstup Khuena s banske časti. Nadalje se spominje skupština u Zagrebu koja je tražila izbornu reformu. Pri tome autor nije zaboravio istaći da su skupštinu organizirali "predstavnicima radničkog pokreta i hrvatske sitne buržoazije".³ Opis završava konstatacijom da

¹ Čubelićev je udžbenik tiskala Školska knjiga iz Zagreba. Udžbenik ima dva dijela. Prvi obrađuje događaje od 1873. do 1913., a drugi od 1913. do 1950.

² Vidi: *Nastavni plan i program za osmogodišnje škole i niže razrede gimnazija* koji je objavilo Ministarstvo prosvjete 1951. godine.

³ Tomo ČUBELIĆ, *Povijest za VIII. razred osnovne škole, dio 1*, Školska knjiga, Zagreb 1959., 24.

je pod pritiskom demonstiranja Khuen morao napustiti Hrvatsku, ali pri tome ne daje zaključnu ocjenu tih događaja. Iz postavljenih pitanja na kraju teksta dade se zaključiti da Khuen nije uspio pokoriti Hrvatsku - zbog jedinstva Hrvata i Srba i snažne jugoslavenske ideje koja se u to vrijeme razvila u Hrvatskoj. Čubelićevom bi se tekstu mogla staviti primjedba s obzirom na nepoštovanje kronološkoga slijeda događaja. On je, naime, skupštinski pokret stavio iza događaja u Zaprešiću.

Godine 1961. zagrebačka je *Školska knjiga* tiska prvu generaciju udžbenika povijesti radnog tipa pod naslovom *Prošlost i sadašnjost*. Ti su udžbenici izrađeni na temelju *Nastavnog plana i programa* prihvaćenog 1960. pod nazivom "Odgojno obrazovna struktura za osnovne škole".⁴ U toj su "strukturi" događaji 1903. u Hrvatskoj predviđeni kao dio programa za VII. razred osnovne škole u nastavnoj cjelini "Naši narodi u Austro-Ugarskoj u drugoj polovici 19. st.". Tim se programom po prvi put obvezalo nastavnike da u nastavi obrade događaje 1903. u Hrvatskoj.

Olga Salzer, autorica udžbenika za povijest za VII. razred osnovne škole, opisuje događaje 1903. u Hrvatskoj unutar šire teme naslovljene "Suton jednog Carstva", u kojoj se obrađivalo hrvatsku povijest od 1861. do 1914. godine.

Zbivanja 1903. godine autorica povezuje s događajima 1895., tj. dolaskom Franje Josipa I. u Zagreb, paljenjem mađarske zastave na Jelačićevom trgu i mržnjom "[...] prema Khuenu i onim Mađarima koji su stajali uz njega".⁵ Govoreći o demonstracijama autorica je ustvrdila da u njima "sudjeluju Hrvati i Srbi", kao i "sveučilišna i srednjoškolska omladina".⁶ U tekstu se daje opširan osvrt na odjek pokreta u Dalmaciji i Istri uz objašnjenje u kakvom su položaju bile te hrvatske zemlje krajem 19. i 20. stoljeća. Na kraju autorica zaključuje: "Mnogi su hrvatski i srpski političari u Dalmaciji tada shvatili da Dalmacija i Istra neće biti ujedinjene s Hrvatskom dok postoji Austro-Ugarska. I zato je težnja za samostalnom državom Južnih Slavena dobila još veći broj pristalica".⁷

Godine 1973. *Školska knjiga* pokreće izradu novih udžbenika iz povijesti pod naslovom *Narodi u prostoru i vremenu*. Tada je na snazi bio novi *Nastavni plan i program* za osnovne škole, donesen 1972. godine.⁸ Događaji 1903. godine u Hrvatskoj raspoređeni su tim programom u veću cjelinu naslovljenu "Jugoslavenski narodi u drugoj polovici 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća". Ta je cjelina bila uklopljena u širu temu "Hrvatske zemlje u Austro-Ugarskoj Monarhiji od 1873. do 1914.". Novi su udžbenik iz povijesti napisali O. Salzer i Rene Lovrenčić.⁹ U prikazu i razradi sadržaja nave-

⁴ *Osnovna škola, odgojno obrazovna struktura osnovne škole*. Donio Savjet za prosvjetu Narodne Republike Hrvatske, Zagreb 1960.

⁵ Olga SALZER, *Prošlost i sadašnjost 2.*, Školska knjiga, Zagreb 1973., 137.

⁶ *Isto.*

⁷ *Isto.*

⁸ *Osnovna škola. Obrazovna struktura*, Prosvjetni savjet Hrvatske, Zagreb 1972.

⁹ Vidi: Olga SALZER, Rene LOVRENČIĆ, *Narodi u prostoru i vremenu 3*, Školska knjiga, Zagreb 1980.

dene teme udžbenik je malo opširniji od prethodnog, iako u biti ponavlja u njemu iznesene konstatacije. Ipak, u opisu tijeka događaja je precizniji i donosi više konkretnih podataka. Za razliku od prethodnog udžbenika, koji je u potpunosti zanemario događaje u Zaprešiću i događaje koje su mu slijedili (demonstracije, oružane sukobe s vojskom i redarstvom), novi ih udžbenik posebno ističe i opširno opisuje. Ne propuštajući opisati odjek narodnog pokreta u Dalmaciji i Istri, ponavljajući konstatacije o zbližavanju hrvatskoga i srpskog naroda u pokretu, kao što je to već istaknuto u udžbeniku iz šezdesetih godina.¹⁰ Po prvi put se u opisu događaja ukazuje na njihov odjek u inozemstvu (strani tisak, hrvatski iseljenici). Važna je i ocjena pokreta u kojoj se tvrdi da je bio “[...] značajan izraz jedinstva hrvatskog naroda a značio je rušenje zida što ga je politika vladajućih krugova Austro-ugarske izgradila između uže Hrvatske i hrvatskih pokrajina”.¹¹ Međutim, sasvim je problematična tvrdnja autorâ da se na skupštinama zahtjevala politička samostalnost Hrvatske, što nikako ne odgovara povijesnoj istini. Naime, tražeći financijsku samostalnost Hrvatske organizatori i sudionici skupština tražili su i demokratske slobode, ali autori to, naravno, ne spominju.

Godine 1985. *Školska knjiga* pokreće i treću generaciju radnih udžbenika iz povijesti, popraćenih čitankom i radnom bilježnicom. Ta je generacija povijesnih udžbenika tiskana pod naslovom *Čovjek u svom vremenu*. Taj će udžbenik ostati u upotrebi sve do 1992. godine. Autori novog udžbenika za VII. razred osnovne škole bili su Dragutin Pavličević, Filip Potrebica i Rene Lovrenčić. U njemu je raspored građe o događajima 1903. u Hrvatskoj ostao kao i ranije u cjelini “Južnoslavenske zemlje u drugoj polovici 19. st. i početkom 20. st.” i u nastavnoj temi “Hrvatske zemlje potkraj 19. i početkom 20. stoljeća”. U toj temi, kao i u prethodnim udžbenicima, događaji 1903. opisani su u posebnom odjeljku, ali sada pod naslovom “Drugi narodni pokret”. To je učinjeno stoga da bi ga se razlikovalo od pokreta 1883. godine.

Autori udžbenika prikaz događaja 1903. godine počinju sa zbivanjima 1895. Kao nositelje pokreta, uz naprednu omladinu, spominju i građanske stranke, s napomenom da je dio pravaša pristao na suradnju sa socijaldemokratima. Autori su također ukazali na činjenicu da se na narodnom zboru u Zagrebu “[...] govorilo čak i o samostalnosti Hrvatske”.¹² U nastavku slijedi opširan prikaz tijeka događaja od Zaprešića do Hrvatskog zagorja, Prigorja, Primorja, Gorskog kotara i Međimurja s opisom sukoba s vojskom i redarstvenicima. Ni u tom udžbeniku nije izostala sljedeća konstacija: “Pružajući otpor stranoj vlasti zbližavaju se opet Hrvati i Srbi u Hrvatskoj i Dalmaciji. Tada je prvi put bilo očito da se samo zajedničkim snagama mogu oduprijeti Austriji i Mađarskoj”.¹³

¹⁰ *Isto*, 89-90.

¹¹ *Isto*.

¹² Dragutin PAVLIČEVIĆ, Filip POTREBICA, *Narodi u prostoru i vremenu* 3, Školska knjiga, Zagreb 1991., 139.

¹³ *Isto*, 140.

Opis događaja godine 1903. završava odjeljkom "Povlačenje bana Héderváryja". U njemu su autori opisali podršku koju je narodni pokret imao u Dalmaciji, Istri i Sloveniji. Prema mišljenju autorâ, narodni je pokret prisilio Khuena da napusti Hrvatsku što je utjecalo na smirivanje situacije u Hrvatskoj. Prikaz događanja završava se sljedećim riječima: "Glavno iskustvo tih pokreta bila je činjenica da se samo zajedničkim nastupom može postići uspjeh u borbi protiv strane prevlasti. Masovna potpora pokretu koju su pružili svi slojevi naroda pokazala je nove putove u borbi za konačno oslobođenje naših naroda."¹⁴

2. Udžbenici srednjih škola u Hrvatskoj (1945.-1991.)

Kao i kod osnovnih škola nastavni planovi i programi gimnazija i drugih srednjih škola, neposredno nakon 1945., događaje 1903. u Hrvatskoj ne spominju. Prvi put ih propisuje *Nastavni plan i program za gimnazije* iz 1955. i to unutar teme "Austro-Ugarska monarhija i naši narodi u drugoj polovici 19. stoljeća".¹⁵ Prvi hrvatski udžbenik za srednje škole koji opisuje događaje 1903. u Hrvatskoj je udžbenik za treći razred gimnazije autorice Mirjane Gross *Historija III*, tiskan u izdanju *Školske knjige* 1961. godine. Spomenuti događaji se u tom udžbeniku obrađuju u sklopu šire teme "Godina 1903. na slavenskom jugu".¹⁶

Prikaz događaja 1903. sigurno je najopširniji u poslijeratnoj udžbeničkoj literaturi. Valja napomenuti da je on poslužio kao oslonac svim kasnijim udžbenicima napisanim za učenike srednjih, pa i osnovnih škola u Hrvatskoj. Uporišne točke opisa događaja 1903. u Hrvatskoj bile su sljedeće: kriza Habsburške Monarhije, Habsburška Monarhija i južnoslavensko pitanje, skupštinski pokret u Hrvatskoj, Narodni pokret, solidarnost Dalmacije, Istre i Slovenije s Hrvatskom, hrvatsko-srpska sloga i kraj pokreta. Ovom prilikom neću ponavljati neke konstatacije koje su nakon izlaska toga udžbenika koristili autori udžbenika za osnovne škole, nego ću ukazati na glavne autoričine tvrdnje u svezi s narodnim pokretom 1903. Na prvom je mjestu konstatacija o povezivanju događaja 1903. s krizom dualizma i težnji Mađara da se što više oslobode od Austrije, te činjenici da Austro-Ugarska Monarhija više nije velika sila. U pokretu koji se 1903. javlja u Hrvatskoj protiv Beča i Pešte (dualizma), autorica vidi slom dualističke politike prema Južnim Slavenima (politika podjeli pa vladaj, sustavno odvajanje Dalmacije od ostalih dijelova Hrvatske, raspirivanje šovinističke mržnje

¹⁴ Isto.

¹⁵ "Nacr Nastavnog plana i programa za više razrede gimnazija", *Prosvjetni vjesnik*, Zagreb 1955.

¹⁶ Mrijana GROSS, *Historija III*, Školska knjiga, Zagreb 1961., 366-375. Nastavna tema sadrži sljedeće odjeljke: "Kriza Habsburške Monarhije 1903", "Habsburška Monarhija i južnoslavensko pitanje godine 1903.", "Skupštinski pokret u Hrvatskoj", "Narodni pokret", "Solidarnost Dalmacije, Istre i Slovenije s Hrvatskom", "Hrvatsko srpska sloga", "Kraj pokreta", "Posljednje godine Obrenovića", "Značenje prevrata u Srbiji", "Pripreme za ustanak u Makedoniji", "Kruševska republika", "Velike sile i Ilindenski ustanak".

između Hrvata i Srba itd.). Stvarni opis događaja autorica je koncentrirala u ostalim odlomcima teme, a posebno u odjeljku “Skupštinski pokret u Hrvatskoj” i “Narodni pokret”. U prvom odjeljku opisan je tijek događaja od prve narodne skupštine održane 11. ožujka do zabrane održavanja skupština krajem ožujka 1903. Drugi odjeljak počinje događajima u Zaprešiću, slijedi opis bune seljaka diljem Hrvatske i Khuenovog terora, a završava odje-
kom pokreta izvan Hrvatske te upoznavanjem međunarodne javnosti s pri-
likama u Hrvatskoj.

Jedan odjeljak teme, u kojoj se obrađuju događaji 1903. u Hrvatskoj, ima naslov “Hrvatsko-srpska sloga”. Međutim, treba reći, da iz njega nije vidljivo u čemu se ta sloga odražavala. U najvećem se dijelu odjeljka piše o potpori koju su austrijske socijalističke novine i ostali strani tisak davali pokretu u Hrvatskoj. O hrvatskoj-srpskoj suradnji autorica piše slijedeće: “No najveće zaprepaštenje izaziva u Mađarskoj i Austriji hrvatsko-srpska suradnja u Narodnom pokretu, koju učesnici pokreta naročito ističu kao odgovor na dvadesetgosišnju politiku ‘divide et impera’ mađarske i austrijske vlade”.¹⁷

U odjeljku “Kraj pokreta” autorica konstatira da odlaskom Khuena nije ukinut apsolutistički režim, a da je pokret bio “[...] izraz neorganiziranog, spontanog revolta seljačkih i radničkih masa kojima se buržoazija nije stavila na čelo pa stoga nije ni mogla postići neposredne promjene privrednog i političkog stanja”.¹⁸ Golemo značenje pokreta autorica vidi u činjenici što je on “[...] u politički život uvukao i narodne mase koje su dotada, osim u povremenim nemirima bile pasivne”.¹⁹ Zanimljivo je da autorica osnivanje Hrvatske pučke seljačke stranke dovodi u vezi s Narodnim pokretom. Ona, dapače, u pokretu vidi i nove ideje dalmatinskih političara koje će, kako kaže, “[...] udariti pečat političkom razvoju hrvatskih zemalja sve to propasti Monarhije”.²⁰ Pravo lice te politike, prema autoričinom mišljenju, pokazalo se tek 1905. kada je dio dalmatinskih političara došao do uvjerenja da južnoslavenskim narodima nema opstanaka u Austro-Ugarskoj, nego jedino u samostalnoj južnoslavenskoj državi.²¹

Usporedno s novim udžbenicima za gimnazije, *Školska knjiga* je tiskala i udžbenike za srednje stručne škole u kojima su događaji 1903. godine opisani mnogo sažetije, odnosno prilagođeni nastavnim planovima za te škole. Prvi takav udžbenik tiskan je 1966. pod naslovom *Povijest 19. stoljeća*. Autor je bio Hrvoje Matković. Do 1975. godine taj je udžbenik doživio devet izdanja. U njemu su događaji iz 1903. opisani u nastavnoj temi “Zbivanja u našim zemljama 1903. godine”. Tema je podijeljena u dva kraća odjeljka: “Habsburška Monarhija i južnoslavensko pitanje 1903.” i “Narodni pokret u Hrvatskoj”. U prvom je ukazano na suprotnosti između “njemačkih

¹⁷ Isto.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Isto.

²⁰ Isto. Autorica je konstatirala da su dalmatinski političari “hrvatsko-srpsku slogu” smatrali osnovnim uvjetom za oslobođenje od austro-mađarskog hegemonizma, koristeći pritom sve slabosti Monarhije.

²¹ Isto, 370-371.

i mađarskih vladajućih klasa” i nastojanja velikog dijela mađarskog društva da se oslobodi “ovisnosti o Austriji” te na ”južnoslavensko pitanje” za koje autor navodi da će “još više produbiti tešku krizu Habsburške Monarhije”.²² Glavna autorova misao iznesena u prvom odjeljku bila je ukazivanje na neuspjeh vladajućih slojeva da “huškanjem jedne nacije protiv druge” stvore “pogodno tlo za učvršćenje njemačkog i mađarskog imperijalizma u našim zemljama”.²³ Opis događaja 1903. sličan je opisu događaja u udžbeniku Mirjane Gross, samo je nešto kraći.

Radikalna reforma srednjoškolskog obrazovanja, koja se u Hrvatskoj počela provoditi sedamdesetih godina prošlog stoljeća, uvodi sustav usmjerenog obrazovanja. Reforma je ukinula gimnazije, srednje tehničke i druge srednje škole, ali i škole učenika u privredi i industrijske škole. Svi učenici srednjih škola trebali su u prve dvije godine učenja (pripravni stupanj) dobiti jednako opće obrazovanje. Prve dvije godine školovanja temeljile su se na nastavnom planu i programu nazvanom “Osnove nastavnog plana i programa za srednjoškolsko obrazovanje”.²⁴ Prema tim osnovama povijest se učila u prvom i drugom razredu pripremnog stupnja s po dva sata tjedne nastave. Dakle, ukupno 140 sati nastave godišnje. Program se povijesti temeljio na tzv. “jugoslavenskoj jezgri” kojom se znatno smanjila zastupljenost hrvatske povijesti u udžbenicima, jer se moralo na odgovarajući način obraditi i povijest ostalih jugoslavenskih naroda. Događaji 1903. u Hrvatskoj raspoređeni su unutar cjeline nazvane “Razdoblje imperijalizma” kao dio šire nastavne teme “Naši narodi u drugoj polovici 19. stoljeća”. Unutar te teme nalazila se natuknica “Narodni pokret u Hrvatskoj 1903.”. Događaji 1903. u Hrvatskoj obrađivani su najprije u prvom, a kasnije u drugom razredu srednje škole.

Novom su se programu morali prilagoditi i novi udžbenici. U svezi s tim promjenama izdavačko poduzeće *Školska knjiga* tiskala je nove udžbenike za učenje povijesti. Događaji iz 1903. godine obrađeni su u udžbeniku *Povijest 1*, autora Hrvoja Matkovića. Zanimljivo je da je opis događaja iz godine 1903. u tom udžbeniku identičan onome u *Povijest 19. stoljeća* od istog autora, tiskan još 1975. Novi udžbenik u kome su obrađeni događaji u Hrvatskoj 1903. godine tiskan je 1985. pod naslovom *Povijest 2* i bio je namijenjen učenju povijesti u drugom razredu pripremnog stupnja srednje škole. Udžbenik je napisala skupina autora: Dušan Bilandžić, Ivan Jelić, Hrvoje Matković, Dragutin Pavličević, Nikša Stančić i Radovan Vukadinović. Događaji 1903. u Hrvatskoj opisani su u nastavnoj temi “Jugoslavenski narodi uoči Prvoga svjetskog rata”, u odjeljku “Narodni pokret u Hrvatskoj 1903. godine”. U njemu su objašnjeni događaji 1903. u Hrvatskoj, ali sažeto ponavljajući prikaz događaja koji se nalazi u udžbeniku za III. razred gimnazije autorice Mirjane Gross.

U našoj udžbeničkoj literaturi do 1990. godine događaje iz 1903. opisivali su i drugi udžbenici namjenjeni polaznicima škola za obrazovanje odra-

²² Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest 19. stoljeća*, Školska knjiga, Zagreb 1975., 237-238.

²³ *Isto*.

slih. Među njima su udžbenik *Povijest*, autora Blagote Draškovića i Branka Goričana, tiskan 1963. te *Povijest 2* autora B. Draškovića i Ive Makeka, tiskan 1977. Oba udžbenika govore o 1903. u Hrvatskoj. Udžbenik autor-skog dvojca Drašković - Goričan te događaje prikazuje u temi "Naši narodi 1903. godine", a u sklopu cjeline "Naši narodi u drugoj polovici 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća". U udžbeniku Blagote Draškovića i Ive Makeka ti se događaji tek uzgred spominju na kraju teme "Hrvatske zemlje u Austro-Ugarskoj Monarhiji od 1868. do 1914.". Oba je udžbenika izdala Školska knjiga. Događaje vezane uz 1903. ti udžbenici obrađuju na vrlo sličan način kao i prethodno spomenuti. Oni, naime, ukratko rezimiraju ono što je iznijeto u udžbenku Mirjane Gross za III. razred gimnazije.

3. Udžbenici za osnovne škole u Hrvatskoj nakon 1991. godine

Nakon uspostave suverene Republike Hrvatske i uvođenja višestranačkog sustava, dolazi do mijenjanja nastavnih planova i programa za osnovne škole. Te su promjene uslijedile školske godine 1991./1992. Za tu je godinu *Školska knjiga* pripremila nove udžbenike uskladiivši ih s izmjenama i dopunama "Nastavnog plana i programa za osnovne škole" u Republici Hrvatskoj. Izmjene je donijelo Ministarstvo prosvjete i kulture 20. lipnja 1991. godine. Tim je izmjenama trebalo osloboditi nastavu povijesti od marksističkih interpretacija, kao i dotadašnje "jugoslavenske jezgre". Izmjene i dopune "Nastavnog plana i programa" iz 1991. utjecale su i na izmjene i dopune udžbenika generacije *Čovjek u svom vremenu*. Tako je izmjenjen i dopunjen udžbenik *Čovjek u svom vremenu 3* koji, ujedno, mijenja i naslov u *Povijest za sedmi razred osnovne škole*. U novom udžbeniku provedeno je, prema "Nastavnom planu i programu" i novo metodološko strukturiranje cjelina i tema.

Događaji 1903. u Hrvatskoj više se ne uključuju u cjelinu "Jugoslavenske zemlje u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća", nego u cjelinu "Hrvatska za vrijeme razvijenog kapitalizma". Kao i u udžbeniku *Čovjek u svom vremenu* i u udžbeniku *Povijest za sedmi razred osnovne škole* događaji vezani uz 1903. godinu ostaju samostalna nastavna tema s tim što se u njoj obrađuje i politika "novog kursa". Udžbenik *Povijest za sedmi razred osnovne škole* napisali su Dragutina Pavličević i Filipa Potrebica. Njegov je sadržaj ostao isti kao i u udžbeniku *Čovjek u svom vremenu 3*.

Godine 1995. Ministarstvo prosvjete i športa donosi novi "Nastavni plan i program za osnovne škole".²⁵ Taj nastavni plan i program događaje 1903. godine u Hrvatskoj raspoređuje u istoj cjelini kao i u "Nastavnom planu i programu" iz 1991., dakle u cjelinama "Hrvatska za vrijeme kapitalizma" i "Hrvatska godine 1903. i 1904.". Ubrzo su tiskani i novi udžbenici, ali sada uz *Školsku knjigu* udžbenike tiskaju i drugi nakladnici. Tako udžbe-

²⁴ Vidi: *Osnove nastavnog plana i programa za srednjoškolsko obrazovanje u SR Hrvatskoj*, Školska knjiga, Zagreb 1974.

²⁵ Vidi: *Glasnik Ministarstva prosvjete i športa*, Zagreb 1995., br. 1.

nik D. Pavličevića i F. Potrebece za sedmi razred osnovne škole tiska izdavačko poduzeće *Alfa*. Do nekih bitnih promjena u interpretaciji događaja nije došlo, ostale su one iz udžbenika *Povijest za sedmi razred osnovne škole* iz 1991. godine.

Izdavačko poduzeće *Profil* objavilo je dva udžbenika iz povijesti za 7. razred osnovne škole. Prvom udžbeniku objavljenom 1998., autor je Damir Agičić, a drugom, objavljenom 2001., grupa autora: D. Agičić, Snježana Koren i Magdalena Najbar-Agičić. Udžbenik iz 1998. događaje 1903. u Hrvatskoj raspoređuje u cjelini "Hrvatska u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća", a obrađuje u nastavnoj temi "Hrvatska u prvim godinama 20. stoljeća". Događaje 1903. autor obrađuje u dva kratka odjeljka "Protumađarske demonstracije 1903." i "Khuen napušta Hrvatsku". Prvi odjeljak sažeto i jasno obrazlaže ključne povijesne odrednice događaja 1903. u Hrvatskoj od skupštinskog pokreta, navodeći sve njegove bitne zahtjeve. U drugom dijelu navedenog odjeljka opisuju se događaji u Zaprešiću te širenje pokreta banskom Hrvatskom i ostalim hrvatskim zemljama. Ključno mjesto u opisu događaja imaju seljački nemiri i sukobi s mađaronima.

Odjeljak "Khuen Héderváry napušta Hrvatsku" učenike upoznaje s odjekom pokreta izvan Hrvatske, koji je pridonio da se šira međunarodna javnost upozna s hrvatskim pitanjem unutar dvojne Monarhije. Odlazak Khuena s banske časti udžbenik ocjenjuje sljedećim riječima: "Ipak njegov odlazak značio je zapravo i njegov pad i propast njegove dvadestgodisnje vladavine".²⁶ Kraj odjeljka završava konstatacijom da je Khuenov odlazak obilježio i smirenje nasilne mađarizacije te da je "uskoro došlo do značajnog pokreta u hrvatskoj političkoj sceni".²⁷ Time je najavljeno stvaranje novih odnosa u hrvatskoj politici koji će biti najvidljiviji nastupom politike "novog kursa" i približavanjem hrvatskih i srpskih političara (Riječka i Zadarska rezolucija, Hrvatsko-srpska koalicija).

Drugi Profilov udžbenik metodološki drukčije koncipira obradu događaja 1903. u Hrvatskoj. Za razliku od dosad spominjanih udžbenika on ta događanja objašnjava u jednom odjeljku vrlo sažeto te se time uvelike uklapa u nastojanja da se učenici rasterete od suvišnih pojmova, događaja, imena i godina. Zajedno s događajima 1903. u odjeljku je objašnjen osnutak Hrvatske pučke seljačke stranke, politika "novog kursa", "Riječka rezolucija" i "Zadarska rezolucija" te formiranje Hrvatsko-srpske koalicije.

4. Udžbenici za gimnazije i druge srednje škole u Hrvatskoj od 1991. do danas

U samostalnoj i suverenoj Republici Hrvatskoj nadležno je ministarstvo nove nastavne planove i programe za gimnazije i strukovne škole donijelo tek 1995. godine. Do tada *Školska knjiga*, uz pomoć autora, tiska priručnike

²⁶ Damir AGIČIĆ, *Povijest 7*, Profil, Zagreb 2000., 132.

²⁷ *Isto*.

jer nadležno ministarstvo nije raspisivalo natječaje za izbor udžbenika. Tako se učenicima osiguravala potrebna literatura. Treba reći da su ti priručnici uvelike korišteni kod osmišljavanja koncepcije novoga nastavnog plana i programa. Oni su, naime, poslužili kao temelj za cjelokupno programsko strukturiranje nastavne građe te njezinu podjelu na cjeline, teme i natuknice.

Priručnik *Hrvatska i svijet u 18. i 19. st.* (autori: Franko Mirošević i Trpimir Macan) tiskan je 1992., a bio je namjenjen učenicima 3. razreda gimnazije. U njemu se događaji 1903. u Hrvatskoj obrađuju u temi "Politički pokreti u Hrvatskoj 1903. i 1904. godine", u sklopu šire cjeline "Hrvatska u drugoj polovici 19. st.". Prikaz je vrlo sažet, ali ne ispušta ni jedan značajan događaj koji se 1903. zbio u Hrvatskoj (skupštinski pokret i njegovi zahtjevi, mađarski natpisi, događaji u Zaprešiću, demonstracije, seljački nemiri, sukobi s mađaronima, odjek izvan banske Hrvatske itd.). Značenje pokreta autori vide u "[...] mogućnosti povezivanja u akciju svih hrvatskih krajeva i stvaranje jedinstvene politike".²⁸

Sličan opis događaja 1903. može se naći i u priručniku *Povijest hrvatskog naroda od 6. st. do naših dana* (autori: Franko Mirošević, Franjo Šanjek, Trpimir Macan i Ivo Perić). I taj je priručnik tiskala *Školska knjiga* 1995., a bio je namijenjen učenicima prvoga razreda industrijskih škola. Za razliku od spomenutog priručnika za gimnazije u ovom se priručniku događaji 1903. povezuju s događajima unutar Austro-Ugarske Monarhije i krizom dualizma izazvanom mađarskom politikom.

Godine 1995. nadležno ministarstvo Republike Hrvatske donijelo je "Nastavni plan i program za gimnazije", "Nastavni plan i program za strukovne škole" i "Nastavni plan i program za industrijske škole". S obzirom na tip škola sadržaji su različito obrađeni. U gimnazijama se povijest uči kroz sve četiri godine, u strukovnim školama u prve dvije godine, a u industrijskim školama samo u prvoj godini školovanja.

Nakon donošenja planova i programa raspisani su natječaji pa su prvi udžbenici povijesti za srednje škole izišli iz tiska 1997. Poslije 1997. tiskana su tri udžbenika povijesti za gimnazije: 1. *Povijest za 3. razred gimnazije* (autor: Dragutin Pavličević; izdavač: *Alfa*; Zagreb 1997.), 2. *Povijest 3, udžbenik za treći razred gimnazije* (autori: Franko Mirošević, Tvrtko Macan i Anđelko Mijatović; izdavač: *Školska knjiga*, Zagreb 1998.) i 3. *Povijest 3 za treći razred gimnazije* (autori: Magdalena Najbar-Agičić, Tvrtko Jakovina, Suzana Leček, Stjepan Matković i Damir Agičić; izdavač: *Profil*; Zagreb 2000.).

Alfin je udžbenik prikaz 1903. godine u Hrvatskoj strukturirao u pet odjeljaka: "Godina 1903. u Austro-Ugarskoj i okolnim zemljama", "Događanja 1903. u Hrvatskoj", "Istup hrvatskih seljaka u Zaprešiću", "Dalmacija i Istra

²⁸ Franko MIROŠEVIĆ, Trpimir MACAN, *Hrvatska i svijet u 18. i 19. st.*, Školska knjiga, Zagreb 1996., 193.

²⁹ Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, I. dio, A. Cesarec, Zagreb 1990., 251-252. i Horvat u toj knjizi piše da je navedeni natpis postavljen na novoj zgradi zagrebačke prometne uprave.

podržavaju sjevernu Hrvatsku” i “Povlačenje Khuena-Héderváryja - prestanak nemira”. Drugi odjeljak počinje opisom prvih prosvjeda, čije uzroke autor objašnjava nepovoljnim financijskim stanjem u banskoj Hrvatskoj. U daljnjem se tekstu naznačuje pojava skupštinskog pokreta koju se ocjenjuje kao politizaciju naroda te se navode njegovi ključni zahtjevi: “revizija nagodbe i građanska prava”. Autor daje napomenu da je skupštinski pokret bio usmjeren protiv dualizma uopće i zalagao se za ujedinjenje hrvatskih zemalja. U tekstu je izostavljen zahtjev za revizijom financijalne nagodbe i samostalnost Hrvatske u financijskim pitanjima, što je na velikoj zagrebačkoj skupštini (11. ožujka) bilo izričito traženo. Autor navodi i nositelje pokreta (napredna mladež, socijalisti i pravaši, za koje se kaže da se ujedinjuju).

U drugom se odjeljku opširno opisuju događaji u Zaprešiću (11. travnja) i njihov odjek u Zagrebu (15. travnja). Navodi se da je Zagreb na zaprešićka zbivanja odgovorio “još jednom skupštinom, a zatim demonstracijama u kojima demonstranti razbijaju prozore na Glavnom kolodvoru gdje je nekoliko dana ranije osvanuo natpis na mađarskom: Mađarske državne željeznice”.²⁹ Udžbenik Školske knjige *Povijest 3* opisuje događaje 1903. u Hrvatskoj u jednom odjeljku nastavne teme: “Politički pokreti i stranke u Hrvatskoj 1903. i 1905. godine. Stanje uoči Prvoga svjetskog rata”. U njemu autori objašnjavaju sva značajna zbivanja vezana uz Hrvatski narodni pokret, ističući da se vodio pod geslom “Hrvatska Hrvatima”. Detaljno se objašnjavaju zahtjevi pokreta i ukazuje na njegovo značenje u razvoju političkih događaja koji su ubrzo uslijedili. Opis događaja završava odlaskom Khuena i smirenjem pokreta koje je uslijedilo dolaskom bana Teodora Pejačevića. Na kraju se konstatira da je narodni pokret “[...] pokrenuo Dalmaciju u borbi za njezino sjedinjenje s maticom zemljom”. Ujedno se navodi sljedeća konstatacija: “Smirivanjem hrvatsko-srpskog spora hrvatsko pitanje počinje se pretvarati u dio južnoslavenskog pitanja koje će od tada sve više zaokupljati Monarhiju”.³⁰

U Profilovu udžbeniku događaji 1903. u Hrvatskoj obrađeni su u temi “Hrvatska u doba Khuena Héderváryja”, u čemu donekle odstupa od važećeg *Nastavnog plana i programa*. I taj udžbenik narodni pokret 1903. u Hrvatskoj opisuje u jednom odjeljku, s tim što je sažetiji od spomenutog udžbenika Školske knjige i Alfe. Pojavu pokreta autori objašnjavaju stvaranjem uvjeta za njegov početak (ujedinjavanje oporbe protiv Khuenove vlasti). Također je naznačen i nositelj oporbe (Hrvatska stranka prava), kojoj je bio cilj da aktivno utječe na promjenu hrvatsko-ugarskih odnosa. Izostavljajući razdoblje skupštinskog pokreta i uzroka koji su na njega utjecali, opis događaja 1903. počinje demonstracijama koje su uslijedile nakon postavljanja natpisa na mađarskom jeziku na zgradi željezničke prometne uprave u Zagrebu. Udžbenik se ne osvrće ni na skupštinu održanu 11. ožujka kao ni na njezine zahtjeve. U daljnjem tekstu opisuju se događaji u Zaprešiću i posljedice do kojih je došlo nakon tih događaja (demonstracije, nemiri seljaka). Odjeljak završava opisom odlaska Khuena i smirivanjem pokreta konstatacijom: “Za

³⁰ F. MIROŠEVIĆ, T. MACAN, A. MIJATOVIĆ, *Povijest 3*, Školska knjiga, Zagreb 1998., 335.

Hrvatsku je bila važna promjena političkog ozračja. Nestalo je apsolutizma. Otvorile su se nove perspektive.”³¹

U razdoblju od 1995. do danas za strukovne je škole tiskano više udžbenika: *Hrvatska i svijet od sredine 18. do kraja 20. st.* (autori: Vesna Đurić, Ivan Peklić; izdavač: Profil, Zagreb 1999.), *Povijest za drugi razred strukovnih škola* (autori: Franko Mirošević, Franjo Šanjek, Trpimir Macan i Anđelko Mijatović; izdavač: Školska knjiga, Zagreb 1997.), *Hrvatska i svijet 2* (autor: Zdenko Samardžija). Izdavač *Birotehnika* tiskao je udžbenik Ivana Vujčića *Povijest za drugi razred četverogodišnjih škola*.

Profilov udžbenik raspoređuje događaje 1903. u cjelini “Hrvatska u drugoj polovici 19. st.” i temi “Hrvatska potkraj 19. i na početku 20. st., Banovanje Dragutina Khuena-Héderváryja” u odjeljku “Slom Khuenove politike”. Događaji 1903. povezuju se s događajima 1895., a u svezi s tim navodi se sljedeće: “Otpor Khuenovom režimu kulminirao je u 1903. godini. Hrvatske oporbene stranke zahtijevale su financijsku samostalnost Hrvatske što su Mađari odbili. Stoga su u Zagrebu i drugim gradovima organizirane javne skupštine na kojima se tražilo poštivanje političkih i građanskih prava, opće pravo glasa, sloboda tiska, udruživanja. Khuen je zabranio skupštine što je izazvalo demonstracije.”³² U nastavku slijedi opis događaja u Zaprešiću, demonstracije, skidanje mađarskih natpisa, sukobi s vojskom i redarstvom. Autori se osvrću i na odjek pokreta izvan banske Hrvatske.

Udžbenik Školske knjige događaje 1903. obrađuje u sklopu cjeline i teme kao i Profilov udžbenik pod naslovom “Slom Khuenove politike - Hrvatska Hrvatima”. I on događaje 1903. povezuje s događajima 1895. U daljnjem tekstu opisuju se događaji slično kao i u Profilovom udžbeniku. Sažeto se navode najbitnija obilježja događaja što odgovara uzrastu učenika i tipu škole koju polaze.

Udžbenik nakladničke kuće Birotehnika *Povijest za drugi razred četverogodišnjih škola* raspoređuje događaje 1903. u Hrvatskoj u sklopu cjeline i teme kao i udžbenici o kojima se prethodno govorilo. Jedina je razlika što opis događaja ne počinje narodnom skupštinom 11. ožujka već rečenicom: “U proljeće 1903. mađaroni ističu mađarski natpis na zagrebačkoj željezničkoj postaji. To izazivlje nemire u Zagrebu i šire, od Hrvatskog zagorja do Hrvatskog primorja. Demonstracije se održavaju u gradovima (Zagreb, Osijek, Križevci, Karlovac, Senj) po selima uže Hrvatske, od Drave do Primorja”. Slijedi opis demonstracija i nemira na selu te opis Khuenovog terora: angažiranje vojske, uhićenje pobunjenika i prijeki sudovi. Tekst odjeljka završava sljedećom konstatacijom: “Bio je to stihijski narodni pokret koji potiče političku solidarnost Hrvatske u južnoj i zapadnoj Hrvatskoj i pokazuje mogućnost sjedinjavanja političkih snaga”³³

³¹ M. NAJBAR-AGIČIĆ, T. JAKOVINA, S. LEČEK, S. MATKOVIĆ i D. AGIČIĆ, *Povijest 3*, Profil, Zagreb 2000., 278.

³² Vesna ĐURIĆ - Ivan PEKLIĆ, *Hrvatska i svijet od sredine 18 do 20 stoljeća*, Profil, Zagreb 2002., 98.

³³ Ivan VUJČIĆ, *Povijest za drugi razred četverogodišnjih strukovnih škola*, Birotehnika, Zagreb 1996., 94.

Ako zanemarimo ispuštanje razdoblja skupštinskog pokreta i objašnjenje konkretnih uzroka događanja iz 1903., trebalo je u tekstu naznačiti događaje u Zaprešiću. (Autor, ipak, s tim događajem upoznaje učenike navodeći povijesni dokument, ali ne navodi izvor.) To je bilo potrebno iz metodološkog razloga da bi se učenicima mogla objasniti veza događaja u Zaprešiću s događajima u Zagrebu (15. travnja), kada su građani skinuli mađarske natpise na zgradi željezničke prometne uprave.³⁴ Nadalje, neke su konstatacije u tekstu nerazumljive. Što npr. znači konstatacija: "Bio je to stihijski narodni pokret koji potiče političku solidarnost Hrvata u južnoj i zapadnoj Hrvatskoj i pokazuje mogućnost sjedinjenja hrvatskih političkih snaga" kad se iz teksta ne može zaključiti ta stihijnost. Na temelju kojih činjenica učenik može zaključiti da je pokret iskazao političku solidarnost Hrvata u južnoj i zapadnoj Hrvatskoj kad se u tekstu ne ukazuje na odjek pokreta u Dalmaciji i Istri.³⁵

Izlaganje o prikazu 1903. u našim udžbenicima zaključit ćemo osvrtom na dva udžbenika "Školske knjige": *Hrvatska i svijet 2* (autor: Zdenko Samardžija). Samardžija gradivo o događajima 1903. u udžbeniku nije izdvojio u poseban odjeljak, već ga ostavlja u sklopu odjeljka "Banovanje Khuena-Hedervaryja". Iz teksta proizlazi da su događaji 1903. u Hrvatskoj proizašli iz događaja 1902. godine (protusrpske demonstracije). Evo tog teksta: "U članku 'Do istrage naše ili vaše' negirana je opstojnost hrvatskog jezika, pa i samih Hrvata, što je prouzročilo prosvjede koji su prerasli u narodni bunt sličan onome iz 1883. Skupovi su se održali u Zagrebu, a uskoro su održani i u još pedesetak gradova. Pobuna je počela paljenjem mađarske zastave u Zaprešiću ...."³⁶ Metodolški bi bilo ispravnije da je događaje autor opisao u posebnom odjeljku. Tekst ne objašnjava uzroke narodnog pokreta, nedostaje mu ukazivanje na njegove nositelje, a ne daje ni njegovu ocjenu i značenje u hrvatskoj povijesti.

5. Suvremenici o događajima 1903. u Hrvatskoj

Izlaganje o događajima 1903. u Hrvatskoj završit ću kratkim osvrtom na poglede suvremenika koji su o njemu pisali. Namjera mi je da čitatelje upoznam s tim pogledima te ih mogu usporediti s konstatacijama iznesenim u našim udžbenicima. Tako npr. Stjepan Radić u političkoj raspravi *Hrvatski pokret 1903* navodi da je "prvo sjeme današnjeg pokreta" posijano 1895. kad se pred "[...] oštricom bana Jelačića spalila mađarska zastava".³⁷ Opisujući veliku zagrebačku skupštinu (11. ožujka) on piše da je: "Bijeda i nevolja, strah i užas pred budućnošću skupio nas danas u tako velikom saboru. Radi se o životnim pitanjima i o našoj časti i o našem imetku i o krvi našoj".³⁸ Za

³⁴ Isto. Autor pogrešno navodi da su natpisi skinuti sa zagrebačke željezničke postaje.

³⁵ Isto.

³⁶ Zdenko SAMARDŽIJA, *Hrvatska i svijet 2*, Školska knjiga, Zagreb 2003., 77.

³⁷ Stjepan RADIĆ, *Hrvatski pokret 1903.*, Allegheny 1903., 35.

³⁸ Isto.

Radića su tri glavne sile pokreta: seljaštvo, mladež i žene. Na temelju sljedeće rečenice možemo zaključiti koje je društvene slojeve Radić vidio na skupštini: “Po velikoj i širokoj dvorani sve glava do glave i gospodska i radnička i seljačka a na svakom se tom licu zrcali uz živo zanimanje za raspravu i ogorčenost za nepravde koje govornici slikovitim riječima iznose. U svijetlu plina jasno razabireš radnička lica”.

Osvrtom na govor Milana Marjanovića Radić informira čitatelja o uzrocima narodnog pokreta i njegovim ciljevima.³⁹

Janko Ibler u knjizi *Hrvatska politika 1903.* opisuje skupštinski pokret u Hrvatskoj svim njegovim fazama (doba skupština, doba demonstracija i nemira). Jasnije i iscrpnije od Radića opisuje veliku narodnu skupštinu (11. ožujka 1903.), a posebno demonstracije i nemire na selu na koje se Radić ne osvrće. Ibler nas detaljno informira o govorima istaknutih političara na toj skupštini kao i o prihvaćenoj rezoluciji (potpuna financijalna samostalnost, poziv na zajednički rad i organizaciju svih sila i na žilavu borbu za postignuće slobode štampe, sastajanja, udruživanja, slobode izbora i opće i jednako /tajno/ pravo glasa). Od hrvatskog Sabora se tražilo da “vrši narodnu volju i spriječi iskorištavanje Hrvatske”.⁴⁰ Ukoliko se to ne ostvari, ističe Marjanović, i kad se iscrpe sva ustavna sredstva, ništa nam drugo ne preostaje nego da “[...] krvlju svojih otvorenih rana, uzdasima i patnjama našim oživimo uspomenu jednoga slavnog bana koji nam je pokazao kako smo se održali”.⁴¹

Godine 1903. tiskana je u Rijeci knjžica *Glasovi strane štampe o pokretu u Hrvatskoj 1903.* Iz nje se može sagledati snaga narodnog pokreta 1903. godine. Naslovi stranih novina su dramatični: “Nemiri u Hrvatskoj”, “Buna u Hrvatskoj”, “Ustanak u Hrvatskoj”, “Veliki nemiri u Hrvatskoj”, “Metež u Hrvatskoj”, “Pobuna seljaka u Hrvatskoj”, “Krvavi sukobi” itd. Pariški “Le Journal” u svom broju od 19. lipnja 1903. piše sljedeće: “U Varaždinskom kotaru došlo je više puta do sukoba među pobunjenim hrvatskim seljacima i vojske. Seljaci, 3000 njih na broju oboružani kosama, sjekirama i puškama, navališe na dobra mnogih veleposjednika, poznatih prijatelja Magjara i podmetnuše im kućama vatru. Varaždinska je garnizona u jedno s artiljerijom bila odmah poslana, da uspostavi red. Došlo je do sukoba u kome je bilo više mertvih i ranjenih. Misli se da će u varaždinskom okružju biti proglašen prieki sud”.⁴²

Bruxelleski list *Le XXe Siècle* od 3. lipnja 1903. prenosi razgovor novinara lista *Zeit* s biskupom Strossmayerom o narodnom pokretu u Hrvatskoj. Novinar piše da “gospodin Strossmayer nije htio da se izjavi o samim nemirima, već je ocrtao položaj obćeg gledišta”. Strossmayer je novinaru tom prilikom rekao: “Mi Južni Slovjeni ne odrićemo se naše budućnosti i stalno smo odlučili razvijati se po starodrevnim tradicijama te sačuvati nam indi-

³⁹ *Isto.*

⁴⁰ Janko IBLER, *Hrvatska politika 1903*, Zagreb 1914., 11.

⁴¹ *Isto.*

⁴² *Glasovi strane štampe*, Rijeka 1903.

vidualnost. Uslied saveza Niemaca i Magjara, mi smo slabiji, ali ovo stanje ne će uvijek potrajati. Nijedan politički savez nije vječit”⁴³

6. Zaključak

U ovom je osvrtu dat pregled opisa događaja 1903. u Hrvatskoj u vremenskom rasponu od četrdesetak godina, u dva društveno-politička sustava. U tom je razdoblju tiskano mnogo udžbenika iz povijesti. Možemo zaključiti da ih je u postotku tiskano više u zadnjih deset godina nego u prethodnih trideset. Ujedno treba reći da hrvatski programi i udžbenici do 1990. nisu zanemarivali upoznati učenike s narodnim pokretom 1903, dapače s obzirom na kratko trajanje imao je vidno mjesto.

U nekim udžbenicima do 1990. godine događaji 1903. prikazuju se nepovijesno. Primjedba se ponajprije odnosi na isticanje kako je narodni pokret 1903. imao jugoslavensko obilježje i kako je u njemu došla do izražaja sloga Hrvata i Srba. Osim u tekstu to se posebno isticalo u metodološkoj razradi cjelina i tema. Evo naslova nekih cjelina u kojima su raspoređeni događaji 1903. godine u Hrvatskoj: “U susret ujedinjenju” (udžbenik: *Prošlost i sadašnjost* 2), “Južnoslavenski narodi u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća” (udžbenik: *Narodi u prostoru i vremenu* 3 i *Čovjek u svom vremenu* 3), “Južnoslavenski narodi u doba imperijalizma” (udžbenik: *Historija III*).

Pored navedenog u udžbenicima do 1990. posebno se ukazuje na hrvatsko-srpsku suradnju u događajima 1903. godine, iako se to u tekstu ni na jednom mjestu ne dokumentira; zapravo, te suradnje nije ni bilo u nekom značajnijem opsegu, iako se ne može posve negirati. Nju uočava i *Paris Nouvelles* u broju od 18. lipnja 1903. kad piše: “Mnogi događaji potvrđuju slogu Hrvata i Srba. Jedan od znamenitih je taj, što su uapsili gospodina Banjanina glavnog urednika *Novog Srbobrana* koji je glasilo radikalnih Srba u Hrvatskoj. On je bio zatvoren zbog jednog članka kojim je branio hrvatske težnje a osudio politiku bana grofa Khuena Héderváryja. S druge strane se javlja da su Srbi u Kotoru korporativno pošli pred hrvatsku čitaonicu i da su tu pjevali hrvatsku narodnu himnu, klicali Hrvatima i vikali ‘Dolje s tiranima’”.

Kao što nije dobro preuveličavanje uloge Srba u narodnom pokretu 1903., nije dobro ni prešućivanje njihova udjela u navedenim događajima. To se međutim može zapaziti u udžbenicima objavljenima nakon 1991. godine.

Nacionalni (hrvatski) karakter narodnog pokreta u tekstu udžbenika do 1991. je, može se reći, zatomljen frazom “naši narodi” i ne dolazi do izražaja u onakvom obliku kako je on u pokretu bio izražen. Istina, ukazuje se na njegov antimadžarski i antidualistički karakter, ali u tekstu izostaje zapravo naglasak na njegovo hrvatsko obilježje.

Pozitivna je karakteristika udžbenika nastalih do 1991. godine da je u njima uvelike izostala marksistička interpretacija događaja 1903., iako se

⁴³ *Isto*, 30.

ona mogla iskoristiti s obzirom na seljačke nemire i sukobe s vojskom. Marksistička interpretacija je samo donekle prisutna, ali ne dominira. Treba istaći da je velika zasluga autora navedenih udžbenika što su dali određene informacije o događajima 1903. Tu se posebno ističe Mirjana Gross, koja je u svom udžbeniku prva dala opširnu informaciju o navedenim događajima temeljenu na rezultatima hrvatske historiografije nastalima do šezdesetih godina prošlog stoljeća.

Udžbenici nastali nakon 1991. godine oslobodili su se jugoslavenske koncepcije i posebnog isticanja uloge suradnje Hrvata i Srba u narodnom pokretu, a njihovi sadržaji izričito ističu hrvatsko obilježje pokreta. Prikazom sadržaja pojedinih udžbenika ukazao sam na njihove znanstvene i metodološke manjkavosti, ali i na neke pozitivne aspekte. Općenito bi se moglo reći da bi bilo nužno da se u budućim udžbenicima povijesti vodi računa da se događaji opišu u cjelini, da se kod svih ukaže na uzroke nastanka i na njegove posljedice. Upoznavanje učenika s bitnim činjenicama i njihovim povijesnim vrednovanjem nužno će dovesti do točnog zaključka o značenju pokret u hrvatskoj povijesti.

Stječe se dojam da su svi udžbenici donekle zanemarili demokratski karakter pokreta i njegovu težnju da se u Hrvatskoj ostvare uvjeti za ostvarenje političkog života koji je u to vrijeme već bio uspostavljen u većini država zapadne Europe. Iz teksta bi se trebao jače osjetiti nacionalni otpor hrvatskoga naroda koji je narodni pokret u sebi nosio. Često puta se sve to i kaže kroz razne rezolucije, zahtjeve i slično no trebalo bi ih pretočiti u jezik razumljiv učencima. Jednom rječju, mnogi su autori bili zarobljenici događaja, striktno ih navodeći bez dublje analize njihova stvarnog značenja.

Iako većina udžbenika spominje sudjelovanje seljaka u narodnom pokretu, ipak, mnogi autori zanemaruju naglasiti njihovu ulogu u pokretu kao i značenje tog sudjelovanja za daljni razvoj hrvatskog političkog života prve polovice 20. stoljeća. To se najbolje može uočiti čitanjem stranog tiska o seljačkim nemirima.

Slična se konstatacija može reći i za ulogu studenata (sveučilištaraca). Mnogi autori nisu ukazali na opseg studentskog udjela u narodnom pokretu i žestinu njihova sukoba s režimom.

Udžbenici i prije, a i poslije 1990., ističu jedinstvo hrvatskog naroda u pokretu 1903. U zadnje vrijeme čuju se glasovi nekih znanstvenika koji to negiraju, ističući da događaji 1903. u banskoj Hrvatskoj nisu proizveli jedinstvo hrvatskog naroda već su ti događaji bili samo prigoda za jače manifestiranje tog jedinstvenog osjećaja pripadnosti jednoj istoj cjelini.

Treba napomenuti da u udžbeničkim tekstovima o narodnom pokretu 1903. u Hrvatskoj nedostaje obrazloženje koliko na njegovu pojavu utječu odnosi vladajućih austrijskih i mađarskih struktura i koliko su zahtjevi mađarske oporbe za što većom samostalnošću utjecali na pojavu Narodnog pokreta u Hrvatskoj. Nadalje bi se moglo primjentiti da nedostaje osvrt na odjek događaja u hrvatskom saboru i ugarskom parlamentu.

Svi udžbenici i oni do 1990. i oni poslije osamostaljenja Hrvatske zane-
maruju ukazati na gospodarske prilike u Austro-Ugarskoj Monarhiji, doslje-
dno i u Hrvatskoj, koje su ipak, jednim dijelom, utjecale na pojavu pokre-
ta. Naime, činjenica je da Hrvatska 1903. godine ima veliki broj gospodar-
skih problema: kriza veleposjeda, niske plaće nadničara, konkurencija jefti-
nijih austrijskih i mađarskih proizvoda, tarifna politika na željeznicama koja
škodi hrvatskom gospodarstvu, onemogućavanje hrvatskih seljaka i obrtni-
ka da dođu do kredita za modernizaciju svoje proizvodnje.

U metodološkom pogledu treba reći da mnogim udžbenicima nedo-
staje temeljitija razrada događaja s obzirom na njegove stupnjeve razvo-
ja. Navedena konstatacija posebno vrijedi za udžbenike namijenjene osno-
vnim školama, pa i srednjim strukovnim školama koji ne smiju biti samo
puki ekscerpti gimnazijskog udžbeničkog teksta. Oni bi morali jednostavni-
je, neposrednije, slikovitije i dramatičnije opisati događaje, rasterećene od
nepotrebnih podataka, kako bi ih učenici mogli lakše usvojili.

Tekstovi udžbenika su u većini slučajeva ujednačeni. Razlike postoje samo
s obzirom na tip škole. Tekstovi osnovnih škola i srednjih stručnih škola su
sažetiji, dok su tekstovi za gimnazije opširniji. Međutim, ipak, se ne može reći
da svi na jednak način prikazuju događaje 1903. godine. U nekim udžbenici-
ma prikaz događaja 1903. počinje krizom dualističkog sustava i skupštins-
kim pokretom. Drugi pak, to razdoblje izostavljaju i počinju s događajima
u Zaprešiću. Neki opet izostavljaju istaknuti zahtjeve skupštinskog pokre-
ta i ukazati da su pokretači demonstracija bili studenti. Neki autori zapostav-
ljaju odjek narodnog pokreta 1903. u Dalmaciji i Istri. Ima i onih koji pro-
puštaju istaći snagu seljačkih nemira i demonstracija građana (u Zagrebu
demostracije traju od 15. do 19. travnja). Prilikom navođenja ovih primjeda-
ba treba imati na umu da su autori morali voditi računa o tome da ne opte-
rete učenike podacima nepotrebnima za razumijevanje narodnog pokreta
1903. Tu svakako nastavni programi moraju biti konkretniji.

Većina autora udžbenika do 1990. zaključuje da je uloga narodnog pokre-
ta 1903. u hrvatskoj povijesti od golemog značenja, jer u politički život
uvodi široke narodne slojeve (ponajprije seljake). Kao zaključak se navodi i
činjenica da narodni pokret nije srušio sustav vladanja koji je uveo Khuen,
ali da je zato pokrenuo Dalmaciju u borbu za njezino sjedinjenje s mati-
com zemljom. U udžbenicima nakon 1990. ukazuje se da je Narodni pokret
donio Hrvatskoj važnu promjenu političkog ozračja, jer je srušio apsoluti-
zam i otvorio nove perspektive. Neki udžbenici zaključuju da je Narodni
pokret smanjio nasilnu mađarizaciju i prouzrokovao značajni preokret na
hrvatskoj političkoj sceni pojavom novih političkih stranaka i doveo do pri-
bližavanja hrvatsko-srpskih političara (u Hrvatskoj). U svim se udžbenici-
ma ukazuju da je veliko značenje Narodnog pokreta i u tome što je "protje-
rao" Khuena iz Hrvatske.

U tekstu sam naveo neke različitosti u udžbenicima pri objašnjava-
nju početka, tijeka i završetka narodnog pokreta. Kod nekih sam udžbeni-
ka ukazao i na netočnu interpretaciju događaja. Npr.: je li narodni pokret

želio uspostaviti slobodnu Hrvatsku? je li počeo događajima u Zaprešiću? na kojoj su zgradi postavljeni i skinuti mađarski natpisi? je li narodni pokret 1903. proizlazi iz protusrpskih demonstracija 1902.? itd.

SUMMARY

UNREST IN CROATIA IN 1903 IN CROATIAN TEXTBOOKS

The events of 1903 in Croatia are entered into Croatian textbooks under the banner "The National Movement of 1903." The events are presented in various manners in the textbooks, depending on the type of school or the program of historical study.

Until 1991, the textbooks for the most part tie the events to a crisis within the dualistic organization of the Austro-Hungarian Monarchy and the solution of the South Slav Question within it. Of especial importance is the beginning of Serb-Croat cooperation, which, it is contended, dualism attempted to disable.

The textbooks present all the phases of the 1903 events, from the beginning of the assembly movement to the departure of Ban Khuen Héderváry from Croatia.

Textbooks published after 1991 ascribe the events of 1903 a significant place in Croatian history. The appearance of unrest in 1903 is tied to the events in 1883 and the burning of the Magyar flag on Jelačić Square in Zagreb in 1895. It must be said of the textbooks published after 1991 that they do not mention the formation of Croat-Serb cooperation and the resolution of the South Slav Question. Now the Croatian nationalist overtones of the movement receive more attention.

The common property of all the textbooks is the fact that they show the anti-Hungarian and anti-dualistic significance of the movement.

Key words: demonstration, peasants' unrest, Khuen Héderváry, textbooks, school, program of historical study